

**SÉMANTICKY RELEVANTNÉ PRAGMATICKÉ PROCESY (1):
MINIMÁLNY INDEXIKALIZMUS A SATURÁCIA**

MARIÁN ZOUHAR, Katedra logiky a metodológie vied FiF UK, Bratislava

ZOUHAR, M.: Semantically Relevant Pragmatic Processes (1): Minimal Indexicalism and Saturation
FILOZOFIA 68, 2013, No 3, p. 181

This is the first part of the paper in which it is claimed that there is exactly one semantically relevant pragmatic process, namely saturation. Saturation ascribes content to an expression (or another suitable syntactic unit) with respect to the context of its use. Saturation is usually discerned from so-called free enrichment which is supposed to be another semantically relevant pragmatic process. However, given its explanatory purposes, it is demonstrated that free enrichment is superfluous; for everything explained in terms of free enrichment can be explained fully in terms of saturation. Minimal indexicalism is a theory design to do so.

Keywords: Free enrichment – Minimal indexicalism – Saturation – Sentence radical – What is said

1. Úvod. Vplyv kontextu použitia na obsah vyjadrený výpoveďou, v ktorej hovorca použije určitú vetu, je dobre známy, rozšírený a pomerne rozsiahly fenomén. Súčasná filozofia jazyka ponúka viacero koncepcií, ako ho vysvetliť, a možno konštatovať, že ide azda o jeden z najdiskutovanejších javov v najnovšej analytickej filozofii vôbec. Ide zároveň o pomerne komplexný jav, keďže sa týka viacerých čiastkových problémov, ako sú napríklad indexickosť, jazyková elipsa či anafora; integruje v sebe logickú, sémantickú aj pragmatickú stránku; v neposlednom rade má aj určité interdisciplinárne presahy, keďže okrem filozofie jazyka sa sčasti dotýka aj lingvistiky, filozofie mysle a niektorých ďalších oblastí.

Námetom tejto state je obhajoba nasledujúceho tvrdenia (T) (ktoré bude neskôr ešte spresnené):

(T) Všetky zložky obsahu vyjadreného vo výpovedi, v ktorej hovorca použije (vysloví, napíše atď.) vetu vzhľadom na určitý kontext, zodpovedajú syntaktickým jednotkám obsiahnutým v tejto vete.¹

¹ Termín „syntaktické jednotky“ sa vzťahuje na rozmanité syntaktické útvary a treba ho chápať veľmi všeobecne. Dôležité je však to, že ide o také syntaktické zložky, ktoré sú aj sémanticky relevantné; to znamená, že buď samy osebe majú nejaký význam, alebo sa nejako podieľajú na determinácii významu iných výrazov (syntaktických jednotiek), v ktorých sa vyskytujú. Syntaktickými jednotkami v tomto zmysle sú výrazy, gramatické javy ako gramatický rod, čas, číslo a podobne, rôzne predpony

Hoci som obhajobe tvrdenia (T) zasvätil celú monografiu (pozri Zouhar 2011), zdá sa, že moja argumentácia nebola celkom presvedčivá, resp. jasná. Svedčí o tom napríklad aj kritickejšia pasáž z recenzie J. Mácha (pozri Mácha 2012), o ktorej sa zmienim neskôr. Chcel by som preto kľúčové body argumentácie v prospech tézy (T) sformulovať ešte raz a doplniť ju niektorými ďalšími úvahami, ktoré – dúfam – prispievajú k lepšej prijateľnosti stanoviska, ktoré som sa pokúsil obhájiť v spomínanej knihe.

Obhajoba tvrdenia (T) bude trochu obsiahlejšia, a preto som túto stať rozdelil na dve časti. V prvej časti predstavím základné črty koncepcie z mojej knihy (Zouhar 2011) a uvediem niektoré dôvody v jej prospech, pričom osobitnú pozornosť budem venovať aj jednému z kľúčových pojmov, tzv. vetnému radikálu. V druhej časti budem priamo reagovať na jednu kritickú výhradu, ktorú formuloval J. Mácha v spomínanej recenzii. Dôležitú úlohu tu budú zohrávať niektoré metodologické úvahy týkajúce sa sémantiky a filozofie jazyka.²

2. Výrazy a výpovede. V prvom rade treba jasne špecifikovať, čo je predmetom tvrdenia (T). Toto tvrdenie sa netýka tzv. *doslovného významu* vety, keďže v takom prípade by bolo triviálne pravdivé. Doslovný význam výrazu (ako sa tento termín štandardne v literatúre používa) je určený *výlučne* sémantickými konvenciami a syntaktickou stavbou výrazu. To znamená, že ak je výraz v syntakticky jednoduchý a μ je sémantická funkcia, ktorá jednoduchým výrazom priradzuje ich konvenčný význam (t. j. μ je sémantická konvencia), tak $\mu(v)$ je doslovným významom v . Ak v je zložený výraz a pozostáva z jednoduchších podvýrazov v_1, \dots, v_n , ktoré sú syntakticky usporiadané do zloženého výrazu na základe syntaktickej funkcie σ , a teda $v = \sigma(v_1, \dots, v_n)$,³ tak doslovným významom v je $\rho(\mu(v_1), \dots, \mu(v_n))$, kde ρ je sémantická funkcia, ktorá n -ticiam jednoduchších významov priradzuje zložený význam. A keďže v nie je ničím iným iba výrazom $\sigma(v_1, \dots, v_n)$ a $\rho(\mu(v_1), \dots, \mu(v_n))$ je význam, ktorý obsahuje ako svoje zložky len také významy, ktoré zodpovedajú len zložkám $\sigma(v_1, \dots, v_n)$, t. j. podvýrazom v_1, \dots, v_n , tak je zrejmé, že tvrdenie (T) platí triviálne, keďže platí už na základe definície doslovného významu.

Tvrdenie (T) sa týka významu, ktorý je už akosi modifikovaný na základe kontextu použitia, a teda nie je určený len sémantickými konvenciami a kompozicionalitou. Preto sa v tomto tvrdení hovorí o vyjadrenom obsahu hovorcovej výpovede. V niektorých prí-

a prípony, premenné (na úrovni logickej formy) atď.

² K metodológii sémantiky a filozofie jazyka pozri aj nedávne štúdie Bielika (Bielik 2012), Raclavského (Raclavský 2012), Zouhara (Zouhar 2009b, 2010a, 2010b).

³ Syntaktická funkcia ρ zabezpečuje to, že z jednoduchších výrazov dostaneme zložený zmysluplný výraz, nie *zoznam* jednoduchších výrazov. Je totiž rozdiel medzi vetou „Platón bije Aristotela“ a zoznamom slov {„Platón“, „bije“, „Aristotela“}. Hoci je veta zložená, vždy ide o jednotný celok, kým zoznam slov takúto jednotu nemá, aj keď obsahuje niekoľko slov. Vetu možno použiť v zmysluplnnej komunikácii, zoznam slov sa takto použiť nedá (tým netvrdím, že zoznam slov nemôže byť súčasťou nejakej výpovede, tvrdím iba to, že zoznam nie je totožný s touto výpoveďou). Veta môže byť za určitých podmienok pravdivá alebo nepravdivá, prípadne môže mať iné vlastnosti podobného druhu, no zoznam slov takéto vlastnosti nikdy mať nebude.

padoch síce môže byť *vyjadrený obsah* výpovede totožný s doslovným významom vety použitej vo výpovedi, no v iných prípadoch sa doslovný význam modifikuje na základe kontextu použitia a takto modifikovaný vyjadrený obsah výpovede už nie je totožný s doslovným významom vety.⁴ Vo formulácii tvrdenia (T) sa teda úmyselne spomína hovorca výpoved', pretože sa tým naznačuje, že ide o vyjadrený obsah použitia vety v konkrétnej situácii⁵ vzhľadom na konkrétny mimojazykový kontext.

Rozhodnutie o tom, či tvrdenie (T) je pravdivé, teda už nie je triviálnou vecou. Preto je rovnako prípustné aj konkurenčné tvrdenie, ktoré je s (T) nezlučiteľné a ktoré môžeme formulovať v nasledujúcej podobe:

(T \neg) Nie je pravda, že všetky zložky obsahu vyjadreného vo výpovedi, v ktorej hovorca použije (vysloví, napíše atď.) vetu vzhľadom na určitý kontext, zodpovedajú syntaktickým jednotkám obsiahnutým v tejto vete.

Obhajovať tvrdenie (T) automaticky znamená popierať tvrdenie (T \neg). Ak by malo platiť tvrdenie (T \neg), musí existovať spôsob, ako obohatiť vyjadrený obsah výpovede o také zložky, ktoré nezodpovedajú nijakým syntaktickým jednotkám z použitej vety, kým v prípade platnosti tvrdenia (T) sa zase do vyjadreného obsahu výpovede dostávajú len také zložky, ktoré zodpovedajú syntaktickým jednotkám z použitej vety. Tieto dve tvrdenia teda predpokladajú existenciu dvoch rôznych druhov obohacovania vyjadreného obsahu. Presnejšie, tvrdenie (T) akceptuje existenciu len jedného takéhoto druhu, kým tvrdenie (T \neg) umožňuje existenciu oboch druhov obohacovania vyjadreného obsahu. Podstatné je totiž to, že nie všetky obohacovania vyjadreného obsahu sa musia uskutočniť spôsobom, aký sa pripúšťa v tvrdení (T), ale niektoré sa môžu uskutočniť aj inak.

Hoci ide o rôzne spôsoby obohacovania vyjadreného obsahu výpovede, spoločné majú to, že a) ide o *pragmatické* spôsoby obohacovania, no b) napriek tomu sú *sémanticky* relevantné. O pragmatické spôsoby ide preto, lebo na modifikácii vyjadreného obsahu sa podstatným spôsobom podieľa kontext použitia vety: Jedným aj druhým spôsobom sa do vyjadreného obsahu dostávajú také zložky, ktoré sú dané kontextom použitia. Ide však o *sémanticky* relevantné spôsoby obohacovania vyjadreného obsahu, pretože kategória vyjadreného obsahu je *sémantická*. Konkrétne to znamená napríklad to, že v prípade použitia *výrokov*, teda výrazov, ktorých vyjadreným obsahom sú tzv. *propozície* (teda obsah,

⁴ Možno súhlasiť s K. Bachom, ktorý tvrdí, že aj keď vyjadreným obsahom výpovede je doslovný význam použitej vety, predsa len musí hovorca mať *komunikačnú intenciu* vyjadriť vo svojej výpovedi doslovný význam vety (pozri Bach 2005, 27). Použitie vety na vyjadrenie jej doslovného významu teda nie je samozrejmom vecou, ale musia ho sprevádzať zodpovedajúce hovorcove intencie podobne, ako je to v prípade vyjadrenia modifikovaného významu. Aj keď je preto doslovný význam vety vyjadreným obsahom výpovede, rozdiel medzi nimi je v tom, akú plnia funkciu: Doslovný význam vety plní funkciu vyjadreného obsahu výpovede len vzhľadom na určité špecifické podmienky.

⁵ Z tejto situácie môžeme generovať *kontext* výpovede, teda určitú *n*-ticu parametrov, na základe ktorých sa v určitých prípadoch modifikuje doslovný význam vety použitej v danej výpovedi a transformuje sa na obsah, ktorý sa v danej výpovedi vetou vyjadruje.

ktorý určuje *pravdivostnú hodnotu* výroku vzhľadom na kontext použitia), ide o spôsoby, ktoré podmieňujú to, aká propozícia sa vyjadří použitím výroku vzhľadom na daný kontext, a teda podmieňujú to, akú pravdivostnú hodnotu bude mať. Keby sa na základe kontextu použitia dostali do propozície iné zložky, mohli by sme dostať inú pravdivostnú hodnotu.

Teraz zavediem dva procesy, ktoré zodpovedajú spomínaným spôsobom obohatenia vyjadreného obsahu. Malo by byť zrejmé, že pôjde o sémanticky relevantné pragmatické procesy. Môžeme teda povedať, že obhajovať tézu (T) znamená tvrdiť, že existuje len jeden sémanticky relevantný pragmatický proces, kým obhajovať tézu (T→) znamená tvrdiť, že existujú (najmenej) dva rôzne sémanticky relevantné pragmatické procesy.

3. Dva sémanticky relevantné pragmatické procesy. Pokúsme sa teraz bližšie charakterizovať jednotlivé sémanticky relevantné pragmatické procesy. Začnime jednoduchým, ale názorným príkladom: Hovorca v určitej situácii použije vetu

(1) On je pripravený na cestu okolo sveta.

Predpokladajme, že v rámci danej situácie ide o zmysluplnú a relevantnú výpoveď. Ak adresát má úspešne pochopiť obsah hovorcovej výpovede, musí, prirodzene, rozumieť vete (1), t. j. musí poznať jej doslovný význam. Znalosť doslovného významu sama osebe ešte nepredpokladá znalosť daného kontextu. Lenže – a to je pre nás dôležité – ešte negarantuje ani to, že adresát porozumie obsahu hovorcovej výpovede. To znamená, že doslovný význam vety (1) nie je totožný s obsahom, ktorý vzhľadom na daný kontext vyjadruje hovorcovu výpoveď. Preto znalosť doslovného významu nie je v tomto prípade postačujúcou podmienkou pochopenia vyjadreného obsahu. Problém spočíva v tom, že veta (1) obsahuje indexický výraz „on“, ktorý sa používa na identifikáciu osôb mužského pohlavia (resp. v širšom zmysle na identifikáciu objektov mužského rodu). Sémantická konvencia pre tento výraz síce zachytáva túto skutočnosť, no pri (deiktickom)⁶ použití sa ním spravidla identifikuje konkrétny objekt, ktorý by mal patriť do obsahu vyjadreného týmto použitím. Ak má teda adresát úplne pochopiť vyjadrený obsah hovorcovej výpovede, musí identifikovať objekt hovorcovej výpovede, no potom musí okrem doslovného významu vety (1) zohľadniť aj kontext výpovede. Vplyv kontextu na vyjadrený obsah je teda v prípade (deikticky použitých) indexických výrazov a viet, ktoré takéto výrazy obsahujú, evidentný. Ak hovorca mieni svojím použitím zámena „on“ identifikovať Alberta, vyjadří obsah (propozíciu)

(1*) «*Albert je pripravený na cestu okolo sveta.*»^{7, 8}

⁶ Ponechávam bokom tzv. anaforické používanie výrazov. Je otázne, do akej miery sa doslovný význam anaforicky použitého výrazu prekrýva s doslovným významom deikticky použitého výrazu. Najnovšie články o anafore u nás publikoval M. Kosterec (Kosterec 2012a, 2012b).

⁷ Kurzívou písané výrazy umiestnené medzi francúzskymi úvodzovkami budem považovať za

Nie doslovný význam vety (1), ale vyjadrený obsah, t. j. propozícia (1*), je tým, čo sa komunikuje, teda tým, čo hovorca oznamuje adresátovi a na čo adresát reaguje svojím ďalším verbálnym aj neverbálnym správaním.

Výskyt indexického výrazu vo vete je spravidla indikátorom toho, že na úplnú determináciu obsahu vyjadreného výpovedou, v ktorej sa táto veta použila, je potrebné zohľadniť kontext použitia a vybrať relevantný objekt, ktorý má byť referentom daného použitia indexického výrazu.⁹ Z nášho hľadiska je dôležité to, že sama veta – napríklad veta (1) – obsahuje syntaktickú jednotku (indexický výraz), ktorej má zodpovedať nejaký kontextovo determinovaný objekt. Sémanticky relevantný pragmatický proces, v ktorom sa do vyjadreného obsahu výpovede dostáva zložka zodpovedajúca nejakej syntaktickej jednotke z danej vety, budeme označovať termínom *saturácia*. Priradenie kontextovo determinovaného objektu indexickému výrazu, ktorý sa explicitne vyskytuje vo vete, je teda prípadom saturácie.

Vplyv kontextu použitia na obsah toho, čo vyjadruje hovorcová výpoveď, je však niekedy oveľa výraznejší ako v prípade, keď ide len o určenie objektu, ktorý má byť referentom hovorcovho použitia indexického výrazu. Vezmime si napríklad niektoré prívlastňovacie väzby: Slovné spojenie „Albertova kniha“ síce naznačuje, že medzi Albertom a knihou je určitý vzťah, ale nijakým spôsobom nešpecifikuje, aký konkrétny vzťah to je – môže ísť o knihu, ktorú Albert napísal, ale môže ísť aj o knihu, ktorú Albert vlastní, atď. V každom prípade však medzi Albertom a knihou musí byť nejaký konkrétny vzťah, inak by sme nemohli mať kompletnú propozíciu. Keď teda hovorca uskutoční výpoveď použitím vety

(2) Albertova kniha je napínavá,

vzťah medzi Albertom a knihou sa musí určiť inak ako na základe sémantických konvencií – určí sa na základe kontextu použitia. Štandardne sa predpokladá, že na úrovni logickej formy v takýchto prípadoch existuje v prívlastňovacích väzbách voľná premenná,

mená obsahov – propozícií, ale v niektorých prípadoch aj obsahov nepropozičnej povahy.

⁸ Kompletná propozícia by mala byť ešte o niečo bohatšia. Konkrétne by mala obsahovať časový údaj, ktorý je označený gramatickým časom slovesa použitého vo vete a určeným kontextom použitia vety. Zmienku o čase v propozícii čiastočne imituje použitie slovesa v prézente v zápise (1*), no táto reprezentácia času je veľmi zjednodušená a v konečnom dôsledku aj nekorektná. Keďže problematika času nie je predmetom tejto state, nebudú vznikať žiadne problémy, ak budeme čas reprezentovať takto zjednodušene. Platí to o všetkých zápisoch propozícií v tejto stati.

⁹ Ako vždy, aj v tomto prípade sú veci komplikovanejšie. Sú síce teórie, podľa ktorých do obsahu použitia indexických výrazov patrí výlučne ich referent (v príslušnom kontexte), no v typických prípadoch použitia indexických výrazov takéto teórie poskytujú skreslený obraz. Často totiž musia byť súčasťou ich obsahu aj konceptuálne zložky. Platí to nielen v prípade zložených demonstratív (ako napríklad „tento človek“, pričom do vyjadreného obsahu by mala patriť aj zložka zodpovedajúca výrazu „človek“), ale aj v prípade jednoduchých indexických výrazov ako „on“, keďže sa často používajú synonymne s výrazmi ako „tento muž“ alebo „tamten muž“ a podobne, pričom je evidentné, že súčasťou vyjadreného obsahu je aj konceptuálna zložka.

ktorej oborom premennosti sú (spravidla) binárne vzťahy.¹⁰ Ak sa vzhľadom na kontext použitia určí relevantný vzťah, hovorcova výpoveď vyjadrí obsah, ktorý by sa dal synonymne vyjadriť vhodným podradovacím súvetím, napríklad:

(3) Kniha, ktorú Albert napísal, je napínavá.

(4) Kniha, ktorú Albert vlastní, je napínavá.

Kontext použitia vety (2) teda okrem iného dodáva hodnotu skrytej premennej, a teda ide o ďalší prípad saturácie. Vidíme, že saturácia sa môže týkať *explicitných* syntaktických jednotiek, napríklad indexických výrazov, ale aj gramatických časov a ďalších syntaktických jednotiek prítomných na povrchovej úrovni vety, no môže sa týkať aj *implicitných* syntaktických jednotiek, akými sú premenné prítomné len na úrovni logickej formy.¹¹

Keď sa vrátíme k tvrdeniu (T), môžeme ho teraz sformulovať presnejšie, a to v nasledujúcej podobe:

(T*) Všetky zložky obsahu vyjadreného vo výpovedi, v ktorej hovorca použije (vysloví, napíše atď.) vetu vzhľadom na určitý kontext, zodpovedajú explicitným alebo implicitným syntaktickým jednotkám obsiahnutým v tejto vete.

Prijatie tvrdenia (T)/(T*) teda znamená prijatie tézy, že vyjadrený obsah výpovede sa od doslovného významu použitej vety líši nanajvýš modifikáciami ovplyvnenými saturáciou niektorých explicitných alebo implicitných syntaktických jednotiek – konkrétne ide o také syntaktické jednotky, ktoré by nezávisle od kontextu použitia zostali bez vyjadreného obsahu.

Analogicky môžeme upraviť aj tvrdenie (T \neg):

(T* \neg) Nie je pravda, že všetky zložky obsahu vyjadreného vo výpovedi, v ktorej hovorca použije (vysloví, napíše atď.) vetu vzhľadom na určitý kontext, zodpovedajú explicitným alebo implicitným syntaktickým jednotkám obsiahnutým v tejto vete.

Tvrdenie (T \neg)/(T* \neg) sa obhajuje v tých prácach z filozofie jazyka, v ktorých sa argumentuje, že saturácia nestačí na to, aby sa zachytili všetky vplyvy kontextu použitia na obsah výpovedí. Konkrétne prívrženci kontextualizmu (ale aj niektorí ďalší) konštatujú, že zásadný vplyv má tzv. *voľné obohatenie*.¹² Voľné obohatenie dodáva do vyjadreného obsa-

¹⁰ Predpokladá to napríklad aj F. Recanati, jeden z najvýznamnejších obhajcov kontextualizmu, teda koncepcie, ktorá zastáva tvrdenie (T \neg); (napríklad Recanati 2002).

¹¹ Rozdiel medzi povrchovou úrovňou vety a jej logickej formou nebudem v tejto stati bližšie špecifikovať. Je totiž dobre známy (aj keď v rôznych teoretických prístupoch sa explikuje rôzne). Podrobnejšie som ho opísal napríklad v monografiách (Zouhar 2009a alebo 2011).

¹² Nebudem uvádzať podrobnejšie odkazy na relevantnú literatúru; čitateľ ich nájde dostatok

hu zložky nezodpovedajúce žiadnej explicitnej ani implicitnej syntaktickej jednotke. Preto ide o *voľné* obohatenie. Takéto doplnenie obsahu nie je vynútené nijakými syntaktickými zložkami vety, ale je dané výlučne hovorcovými komunikačnými intenciami, teda tým, čo hovorca zamýšľa vyjadriť použitím vety. Bez voľného obohatenia vraj nie je možné vystihnúť rozsah a rozmanitosť vplyvu kontextu použitia na vyjadrený obsah.

S voľným obohatením sa podľa jeho obhajcov môžeme stretnúť napríklad vo výpovediach, ktoré hovorca uskutoční použitím viet ako

(5) Albert nasadol do auta a naštartoval ho.

(6) Prší.

Vo vhodných kontextoch možno použitím týchto viet vyjadriť nasledujúce propozície:

(5*) «*Albert nasadol do auta a naštartoval ho kľúčom.*»

(6*) «*Prší v Bratislave.*»

Propozície (5*) a (6*) obsahujú zložky, ktoré vraj nezodpovedajú nijakým syntaktickým jednotkám vyskytujúcim sa vo vetách (5), resp. (6). Konkrétne zložka identifikujúca spôsob, ako Albert naštartoval auto, nezodpovedá nijakej syntaktickej jednotke z vety (5), a zložka identifikujúca miesto, na ktorom prší, zase nezodpovedá nijakej syntaktickej jednotke z vety (6). Keďže takéto prípady použitia viet (5) a (6) sú na vyjadrenie propozícií (5*), resp. (6*) prípustné, voľné obohatenie je samostatný, sémanticky relevantný pragmatický proces, ktorý nemožno redukovať na saturáciu.

Obhajcu tvrdenia (T)/(T*) nemôžu príklady ako (5) a (6) presvedčiť o tom, že existujú aj také sémanticky relevantné pragmatické procesy, ktoré nie sú saturáciou. V zásade má dve možnosti, ako na takéto príklady reagovať: Po prvé, môže povedať, že v nich nejde o použitie *sémanticky* relevantných pragmatických procesov a že propozície (5*) a (6*) nie sú tým, čo dané výpovede *sémanticky* vyjadrujú vzhľadom na kontext. S takouto odpoveďou sa môžeme stretnúť v reprezentatívnych prácach tzv. *sémantického minimalizmu*, ktoré predchádzajúce príklady posúvajú do sféry pragmatiky. Za všetky treba spomenúť aspoň klasické práce Borgovej (Borg 2004) a Cappelena a Lepora (Cappelen, Lepore 2005). Po druhé, môže povedať aj to, že v nich síce ide o použitie sémanticky relevantných pragmatických procesov, ale nie o voľné obohatenie; použitia viet (5) a (6) vyjadrujú propozície (5*), resp. (6*) vďaka saturácii. Takúto odpoveď som ponúkol v mojej knihe (Zouhar 2011) a pokúsím sa ju obhájiť aj v tejto stati. Na rozdiel od typického prístupu sémantického minimalizmu nie je podstatou tejto odpovede presunutie

v mojej knihe (Zouhar 2011). Na tomto mieste spomeniem len F. Recanatiho, ktorého dve monografie (Recanati 2004, 2010) spolu s množstvom statí (a niektorými ďalšími monografiami) ponúkajú kontextualizmus *par excellence*, a K. Bacha, ktorého však medzi kontextualistov zaradiť nemožno. Dôvody som uviedol v knihe (Zouhar 2011), kde je aj podrobný kritický rozbor Bachovej koncepcie. Čitateľa tu odkazujem len na výbornú klasickú Bachovu stať (Bach 1994).

podobných prípadov do sféry pragmatiky. Stále zostávame na pôde sémantiky, a to už len preto, že doplnenia vhodných sémantických zložiek do propozícií (5*) a (6*) je relevantné z hľadiska pravdivostných podmienok.

Ako som už spomenul, jadrom polemiky medzi prívržencami tvrdenia (T)/(T*) a prívržencami tvrdenia (T¬)/(T*¬) sú prípady ako (5)/(5*) a (6)/(6*). V ďalšom texte sa sústredím len na ne, pričom typické a bezproblémové prípady saturácie ponechám bokom, keďže sú prijateľné aj pre jedného, aj pre druhého filozofa jazyka. V záujme stručnosti ďalšieho vyjadrovania zavediem termín *prípád zaujímavého obohatenia vyjadreného obsahu* (skrátene *prípád zaujímavého obohatenia*, resp. *zaujímavé obohatenie*) na označenie prípadov, ktoré sú problematické a budú v centre pozornosti. Ide teda o prípady, v ktorých prívrženec tvrdenia (T¬)/(T*¬) chce uplatniť voľné obohatenie, no obhajca tézy (T)/(T*) by si radšej vybral saturáciu.

4. Minimálny indexikalizmus. V mojej knihe (Zouhar 2011) som formuloval koncepciu, ktorú som nazval *minimálny indexikalizmus*. Na stránkach časopisu *Filozofia* som ju zhrnul v stati (Zouhar 2012), a preto budem teraz veľmi stručný.

Ide o koncepciu, ktorá akceptuje tézu (T)/(T*), a teda všetky vplyvy kontextu, ktoré sa podieľajú na determinácii obsahu vyjadreného výpoveďou, sú sémantickým obsahom syntaktických jednotiek vyskytujúcich sa v použítom výraze. Saturácia je jediný prípustný sémanticky relevantný pragmatický proces, a preto v danom výraze musia byť buď explicitne, alebo implicitne prítomné syntaktické jednotky, ktorým sa saturáciou priradujú sémantické obsahy. Takéto syntaktické jednotky sú prítomné nielen vo výrazoch typu (1) a (2), ale aj vo výrazoch typu (5) a (6). Presnejšie, ak sa použitím výrazu (5) (resp. (6)) má vyjadriť obohatená propozícia (5*) (resp. (6*)), na úrovni logickej formy výrazu musia existovať voľné premenné, prípadne iné vhodné syntaktické jednotky, ktoré nadobudnú na základe saturácie nejaký obsah.

Preto sa v minimálnom indexikalizme odlišujú vety od tzv. vetných radikálov (pozri Zouhar 2011, 158). Vetné radikály nie sú kompletne vety, no vety z nich vzniknú, ak sa vhodnými výrazmi zaplnia všetky prázdne miesta, ktoré môžeme vidieť v ich logickej forme. Vetný radikál síce nie je kompletná veta, no ako kompletná veta môže vyzerat'. Presnejšie povedané, vetný radikál môže byť na úrovni povrchovej štruktúry neodlíšiteľný od rovnako vyzerajúcej vety, no na úrovni logickej formy môže byť medzi nimi rozdiel, keďže obsahuje navyše skrytú voľnú premennú či inú syntaktickú jednotku. Samozrejme, rozdiel medzi vetou a vetným radikálom nemusí byť len na úrovni logickej formy.¹³

Vezmime si príklad. Vo výraze

(7) Albert študuje x

¹³ V tejto stati nepoužívam Cmorejovo odlišenie jazykových výrazov od semivýrazov (pozri napríklad Cmorej 2009, 48-76), ktoré v čiastočne upravenej podobe plní dôležitú funkciu v minimálnom indexikalizme. Výklad niektorých aspektov teórie by bol komplikovanejší, no zároveň korektnější. Prípadného záujemcu odkazujem na knihu (Zouhar 2011).

sa explicitne vyskytuje voľná premenná x , ktorej oborom premennosti môže byť napríklad množina študijných odborov. (7) zjavne nie je veta, ale je príkladom vetného radikálu. Výraz „študuje“ vo výraze (7) zastupuje binárny predikát „(kto) študuje (čo)“, pričom jedno miesto pre argument je zaplnené výrazom „Albert“ a druhé miesto je prázdne, resp. je obsadené len premennou.¹⁴ Vezmime si teraz výraz

(8) Albert študuje.

(8) môžeme považovať za vetu, no len v prípade, že výraz „študuje“ tu zastupuje unárny predikát „(kto) študuje“. Keďže je možné, že tento výraz zastupuje aj binárny predikát „(kto) študuje (čo)“, musíme odlišiť prípad výrazu (8), kde zastupuje unárny predikát, od prípadu výrazu (9), kde zastupuje binárny predikát

(9) Albert študuje_(čo),

čo som naznačil dolným indexom imitujúcim druhé miesto pre argument. Treba zdôrazniť, že dolný index „_(čo)“ nie je súčasťou výrazu (9) v tom zmysle, že sa nevyskytuje na povrchovej úrovni tohto výrazu. V tomto zmysle nie je medzi (8) a (9) rozdiel. Rozdiel medzi nimi sa objaví len na úrovni logickej formy, pretože až na tejto úrovni vidíme, že vo výraze (8) sa vyskytuje unárny predikát a vo výraze (9) binárny predikát. Výraz (8) je kompletnou vetou, pretože všetky prázdne miesta v predikáte sú zaplnené vhodnými argumentmi, no výraz (9) je vetným radikálom, keďže zaplnené je len jedno miesto a druhé zostáva voľné. Napriek tomu sú výrazy (8) a (9) na povrchovej úrovni nerozlišiteľné.¹⁵

Minimálny indexikalizmus konštatuje, že ak sa použitím slov „Albert študuje“ v nejakej výpovedi vo vhodnom kontexte podarí hovorcovi vyjadriť propozíciu «*Albert študuje filozofiu*», tak to naznačuje, že hovorca v svojej výpovedi použil vetný radikál (9), a nie vetu (8). Zložka «*filozofiu*» sa do propozície «*Albert študuje filozofiu*» doplnila na základe saturácie, keďže takto sa priradil obsah syntaktickej jednotke prítomnej na úrovni logickej formy. Nejde teda o prípad voľného obohatenia. Tento prístup možno rozšíriť na všetky prípady, v ktorých hovorca na vyjadrenie bohatšieho obsahu použije chudobnejší výraz: Vo všetkých týchto prípadoch ide o saturáciu vhodných syntaktických jednotiek prítomných na úrovni logickej formy, ktoré však nemusia byť viditeľné na povrchovej úrovni výrazu.

¹⁴ Árnosť predikátu budem znázorňovať počtom zátvoriek, s ktorými sa daný výraz spája: Výraz „P ()“ je unárny predikát, výraz „P () ()“, resp. „() P ()“ je binárny predikát, výraz „() P () ()“ (a podobne) je ternárny predikát atď. Zátvorky predstavujú prázdne miesta, ktoré sú rezervované pre argumenty predikátu. To, aký druh argumentu je najvhodnejší na zaplnenie daného miesta, budem naznačovať slovami ako „kto“, „čo“, „kde“ atď. umiestnenými v týchto zátvorkách.

¹⁵ Vetným radikálom je aj výraz (7), no od výrazu (9) sa líši tým, že v ňom už na úrovni povrchovej štruktúry vidíme, že výraz „študuje“ zastupuje binárny predikát, keďže druhé prázdne miesto bolo obsadené premennou.

5. Motivácia minimálneho indexikalizmu. Minimálny indexikalizmus je jednoduchá teória, ktorá dokáže vysvetliť, ako možno použitím relatívne jednoduchých výrazov (rozmanitých druhov) vyjadriť relatívne bohaté obsahy, no využíva na to len jeden sémanticky relevantný pragmatický proces, a to saturáciu. Motivácia minimálneho indexikalizmu vychádza z niektorých neproblematických predpokladov, ktoré sa pokúsim zhrnúť.

Po prvé, rozlíšenie viacerých predikátov, ktoré na pohľad zodpovedajú tomu istému výrazu z prirodzeného jazyka, nie je vôbec problematické. Ako ukazuje napríklad P. Cmorej, slovenské slovo „otec“ raz zodpovedá unárnemu predikátu „(kto) je otec“, inokedy zase binárnemu predikátu „(kto) je otec (koho)“ (pozri Cmorej 2001, 38). Hoci to neplatí o všetkých slovenských výrazoch, ktoré sa používajú na pozícii predikátu, rozhodne to platí o mnohých takýchto výrazoch. Zdá sa, že výrazy ako „cicavec“, „človek“, „bicykel“ atď. fungujú výlučne ako unárne predikáty. Na druhej strane výrazy ako „červený“, „vysoký“, „študent“ atď. môžu vystupovať aj ako unárne predikáty, aj ako binárne predikáty: „(čo) je červené“ verzus „(čo) je červené (kde)“; „(čo) je vysoké“ verzus „(čo) je vysoké (vzhľadom na čo)“; „(kto) je študent“ verzus „(kto) je študent (čoho)“. Niektoré výrazy dokonca môžu vystupovať aj ako ternárne predikáty, či dokonca ako predikáty s ešte väčšou árnosťou (napríklad „(kto) je študent“ verzus „(kto) je študent (čoho)“ verzus „(kto) je študent (čoho) (kde)“ verzus „(kto) je študent (čoho) (kde) (u koho)“ atď.).¹⁶

Po druhé, bezprostredným dôsledkom faktu, podľa ktorého tomu istému slovenskému slovu môže zodpovedať niekoľko predikátov rôznej árnosti, je to, že s určitými prípustnými postupnosťami slovenských slov (ktoré sú vhodne modulované podľa slovenskej gramatiky), môžeme spojiť niekoľko logických foriem. Opäť si vezmeme na ilustráciu výraz (8). Ak výraz „študuje“ v (8) vystupuje ako unárny predikát, tak (8) predstavuje kompletnú slovenskú vetu, ktorá má subjekt-predikátovú formu. Jej logickú formu možno zachytiť jednoducho pomocou schémy (8a):

(8a) (Albert) študuje.¹⁷

Ak výraz „študuje“ v (8) vystupuje ako binárny, prípadne ako ternárny predikát, tak (8) nie je kompletnou vetou, ale vetným radikálom. Logická forma bude odlišná a možno ju zachytiť buď pomocou (8b) (ak daný výraz zastupuje binárny predikát), alebo pomocou (8c) (ak zastupuje ternárny predikát):

¹⁶ Dopĺňanie ďalších prázdnych miest je zrejme obmedzené len praktickými dôvodmi, takže môžeme tak utvárať čoraz komplikovanejšie formy. Znalosť slovenského výrazu „študent“ určite nepredpokladá explicitnú znalosť všetkých týchto foriem, ale aspoň niektorých z nich. Kompetentný používateľ slovenčiny by skôr mal poznať unárny predikát „(kto) je študent“, prípadne niektoré bežné viacárne predikáty a mal by vedieť, ako prípustným spôsobom generovať predikáty ešte väčšej árnosti.

¹⁷ Ide len o schematické zachytenie logickej formy. V tomto zápise sa reprezentuje len (i) to, čo je predikát, (ii) to, aká je jeho árnosť (je daná počtom zátvoriek), (iii) to, čo je argumentom predikátu (to, čo je umiestnené v zátvorkách), prípadne (iv) to, či niektoré prázdne miesta predikátu zostávajú nezaplnené (tie sa znázorňujú prázdnyimi zátvorkami).

- (8b) (Albert) študuje ()
(8c) (Albert) študuje () ()

Je zrejmé, že z postupnosti slov (8) nedokážeme určiť, aká je árnosť daného predikátu. Nedokážeme teda vopred povedať, či ide o vetu, alebo len o vetný radikál.

Vetné radikály skutočne existujú – dôkaz ich existencie je priam banálny: Slovenská gramatika umožňuje ako dobre sformulovanú napríklad vetu

- (9) Albert študuje filozofiu.

Na základe syntaktickej analýzy zistíme, že vo vete (9) sa vyskytuje slovo „študuje“ ako binárny predikát: „(kto) študuje (čo)“. To znamená, že sa takto dá ukázať existencia binárneho predikátu. Teraz je možné zaplniť jedno či obidve prázdne miesta vhodnými výrazmi (ako to dovoľuje slovenská gramatika). Ak zaplníme obidve miesta, dostaneme vetu, napríklad vetu (9). Ak však zaplníme len jedno miesto, nevznikne kompletná veta, ale niečo, čo treba ďalej dopĺňať – dostaneme vetný radikál. Vetný radikál teda nie je nič iné len predikát s niektorými nezaplnenými prázdnymi miestami. Niektoré vetné radikály vyzerajú neodlíšiteľne od viet, a preto si ich s nimi ľahko zmýlime.

Po tretie, bezprostredným dôsledkom tejto skutočnosti je zase fakt, že ak hovorca vysloví nejakú postupnosť slov, napríklad (8), nemusí byť automaticky zrejmé, či vyslovil plnohodnotnú vetu, alebo len vetný radikál, ktorý je svojou povrchovou štruktúrou neodlíšiteľný od kompletnej vety. To je dôležitá vec z pohľadu adresáta hovorcovej výpovede. Adresát si jednoducho môže vytvoriť len *hypotézu* o tom, či hovorca vyslovil kompletnú vetu, alebo vetný radikál. Ak však tomu istému výrazu môžu zodpovedať viaceré predikáty, istotu mať nemusia.

Po štvrté, bez akýchkoľvek vážnejších problémov môžeme akceptovať tézu, ktorá konštatuje, že ak hovorca mieni svojím použitím nejakého výrazu vyjadriť bohatšiu propozíciu, než je propozícia, ktorá obsahuje len zložky zodpovedajúce syntaktickým jednotkám v použitej vete, tak musí o tomto svojom úmysle vedieť. Hovorca sám je zodpovedný za obsah svojich vyjadrení a za to, že slová, ktoré použil, sú (vzhľadom na danú situáciu) vhodným prostriedkom na komunikáciu zamýšľaného obsahu. Ak však hovorca vie, čo hovorí, tak musí mať k dispozícii nejakú jazykovú (jazykovo-mentálnu) reprezentáciu zamýšľaného obsahu. To platí, prirodzene, aj v prípade, že zamýšľa komunikovať obsah, ktorý je bohatší ako doslovný význam výrazu, ktorý vysloví. Odtiaľ je už len malý krok k tvrdeniu, že aj keď hovorca nepoužije vetu, ktorá by verne zodpovedala zamýšľanému obsahu v tom zmysle, že by sa v nej explicitne syntakticky reprezentovali všetky zložky tohto obsahu, predsa len vysloví taký výraz, v ktorom je už pôda na to takpovediac pripravená. Ak je napríklad zamýšľaným obsahom propozícia «*Albert študuje filozofiu*», no hovorca vysloví len slová (8) (keďže je v danej situácii zbytočné dodávať „filozofiu“), predsa len použije binárny predikát „() študuje ()“. To znamená, že v danej výpovedi použije vetný radikál, nie vetu. Kontextovo podmienené doplnenie zložky «*filozofiu*» do

vyjadrenej propozície «*Albert študuje filozofiu*» je v takomto prípade saturáciou, nie voľným obohatením.

6. Zhrnutie. V tejto časti state som načrtol problém, ktorý sa má riešiť zavedením sémanticky relevantných pragmatických procesov, a otvoril som otázku, koľko druhov takýchto procesov potrebujeme. Rozlíšil som dva takéto procesy: saturáciu a voľné obohatenie. Formuloval som dve tézy, (T)/(T*) a (T→)/(T*→), z ktorých prvá obhajuje existenciu jedného sémanticky relevantného pragmatického procesu, kým druhá obhajuje existenciu najmenej dvoch takýchto procesov. Načrtol som minimálny indexikalizmus, ktorý je príkladom koncepcie obhajujúcej tézu (T)/(T*). Naznačil som aj to, že ide o koncepciu, ktorá stojí na neproblematických predpokladoch, a teda by mohla byť prijateľná. Okrem toho som zbežne naznačil aj to, ako by mala vyzerat' konkurenčná teória obhajujúca tézu (T→)/(T*→).

V pokračovaní tejto state sa bližšie pozrieme na argumentáciu v prospech tvrdenia, podľa ktorého saturácia je jediný potrebný a prípustný sémanticky relevantný pragmatický proces. Pôjde predovšetkým o metodologicky motivovanú argumentáciu. Pokúsim sa tak reagovať na určitú kritiku, ktorá naznačovala, že ak zavedenie voľného obohatenia nie je dostatočne motivované, to isté môžeme povedať aj v prípade zavedenia vetných radikálov a redukcie sémanticky relevantných pragmatických procesov len na saturáciu.

Literatúra

- BACH, K. (1994): Conversational Implicature. *Mind and Language*, 9 (2), 124-162.
- BACH, K. (2005): Context ex *Machina*. In: Szabó, Z. G. (ed.): *Semantics versus Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press, 15-44.
- BIELIK, L. (2012): How to Assess Theories of Meaning? Some Notes on the Methodology of Semantics. *Organon F*, 19 (3), 325-337.
- BORG, E. (2004): *Minimal Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- CAPPELEN, H., LEPORE, E. (2005): *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- CMOREJ, P. (2001): *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: Iris.
- CMOREJ, P. (2009): *Analytické filozofické skúmania*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- KOSTEREC, M. (2012a): Anafora ako premenná? *Filozofia*, 67 (3), 221-229.
- KOSTEREC, M. (2012b): Existenčné čítanie oslích viet v dynamických logikách. *Organon F*, 19 (mimoriadne číslo 1), 78-94.
- MÁCHA, J. (2012): M. Zouhar, *Význam v kontexte* (recenzia). *Organon F*, 19 (4), 548-557.
- RACLAVSKÝ, J. (2012): Kontextualizmus vs. minimalizmus a metodologické princípy. *Organon F*, 19 (mimoriadne číslo 1), 227-238.
- RECANATI, F. (2002): Unarticulated Constituents. *Linguistics and Philosophy*, 25 (3), 299-345.
- RECANATI, F. (2004): *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RECANATI, F. (2010): *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- ZOUHAR, M. (2009a): *Teória kvantifikácie a extenzionálna sémantika prirodzeného jazyka*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- ZOUHAR, M. (2009b): Od používateľov jazyka k sémantike. *Filozofia*, 64 (4), 297-311.
- ZOUHAR, M. (2010a): Linguistic Knowledge, Semantics, and Ideal Speakers. Some Remarks on the Methodology of Natural Language Semantics. *Epistemologia*, 33, 41-64.

- ZOUHAR, M. (2010b): *Medzi sémantikou a epistemológiou jazyka*. Bratislava: aleph.
ZOUHAR, M. (2011): *Význam v kontexte*. Bratislava: aleph.
ZOUHAR, M. (2012): Predikáty vkusu a ich sémantika. *Filozofia*, 64 (7), 518-529.

Ďakujem Pavlovi Cmorejovi a Jakubovi Máchovi za podnetné pripomienky k predchádzajúcej verzii state.

Táto stať vznikla na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v rámci grantu VEGA č. 1/0046/11 *Sémantické modely, ich explanačná sila a aplikácia*.

Marián Zouhar
Katedra logiky a metodológie vied FiF UK
Šafárikovo nám. 6
814 99 Bratislava 1
SR
e-mail: marian.zouhar@gmail.com